

UOKVIRIVANJE NAPADA NA EU: MEDIJI U BiH I TERORISTIČKI NAPAD U BRUXELLESU

FRAMING ATTACKS ON THE EU: MEDIA IN B&H AND THE TERRORIST ATTACK IN BRUSSELS

Domagoj Galić¹

Sažetak

U radu se analizira medijski prikaz terorističkog napada u Bruxellesu 22. ožujka 2016. godine u bosanskohercegovačkim tiskanim medijima. Napad za koji je odgovornost preuzela teroristička organizacija ISIL nije samo odnio desetine života običnih civila, već je i poljuljao osjećaj sigurnosti Europske unije donijevši teror u njeno dvorište, samo nekoliko stotina metara od sjedišta Europske komisije. Postoji značajan broj znanstvenih radova o simbiozi masovnih medija i terorizma no većina uzima u obzir medije na engleskom jeziku. Ovaj rad, koristeći se metodom analize novinskog sadržaja, pokušava objasniti medijski prikaz terorističkog napada iz perspektive BiH, države koja je susjedna EU a ujedno izražava želju za ulaskom u tu organizaciju. Analizirat će se najučestaliji medijski okviri, istaknuti akteri i ključni motivi u medijskoj slici napada. Ključna pretpostavka je da se EU kao ideja i skup institucija identificira kao glavna žrtva ovog terorističkog napada u bosanskohercegovačkim tiskanim medijima.

Ključne riječi: terorizam, Europska unija, Bosna i Hercegovina, masovni mediji, uokvirivanje. JEL klasifikacija: L82

Abstract

The paper analyzes the media representation of the terrorist attack in Brussels on 22 March 2016. in the Bosnian and Herzegovinian press. The attack, for which terrorist organization ISIL claimed responsibility not only took dozens of lives of ordinary civilians but also shook the sense of security of the European Union, bringing the terror in its yard, just a few hundred meters from the headquarters of the European Commission. There are a significant number of scientific papers on the symbiosis of mass media and terrorism, but most of it takes into account only the media in English language. This paper, using content analysis method, tries to explain the media representation of a terrorist attack from the perspective of Bosnia and Herzegovina, the country that is a neighbor of the EU and also expressed the desire for joining the organization. Most common media frames, salient actors and key motifs in the media view of the attack will be analyzed. The key assumption is that, in BiH print media, the EU as an idea and a set of institutions is identified as the main victim of the terrorist attack.

Keywords: terrorism, European Union, Bosni and Herzegovina, mass media, framing.

JEL classification: L82

1 Magistar politologije, viši asistent na odsjeku za politologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru. Email: galadomagoj@gmail.com

UVOD

Napad u Bruxellesu 22. ožujka 2016. godine bio je jedan od najtraumatičnijih događaja za Europu u posljednje vrijeme. U napadu je ubijeno 38 civila, ranjeno preko stotinu a sve se dogodilo nekoliko stotina metara od sjedišta Europske komisije. Zbog te činjenice se može pretpostaviti da je napad bio usmjeren prema Europskoj uniji, institucijama, politici i ideji te organizacije. Ipak, napad u Bruxellesu nije se dogodio iz „vedra neba“, Bruxelles kao grad i sjedište EU nije izoliran i odvojen od konteksta međunarodnih odnosa i pogotovo terorističkih prijetnji. Već su se dogodila dva napada u Parizu i svaki od njih je bio medijski eksponiran na različite načine. Dok je napad na uredništvo časopisa *Charlie Hebdo* postavljen u kontekst zaštite slobode govora i opozicije medijskoj cenzuri i autocenzuri, drugi napad u Parizu je bio šokantan zbog velikog broja žrtava.

Ovaj rad pokušava odgovoriti na pitanja medijske percepcije terorizma u Bosni i Hercegovini. Identificirane su teme unutar priče o napadu u Bruxellesu, uključujući početnu proporciju, ali i vrijednosnu orijentaciju prema akterima u bosanskohercegovačkim dnevnim novinama. Znanstvenici su sve više zainteresirani za portretiranje terorističkih napada u *mainstream* medijima. Komunikolozi su se fokusirali na javnu reakciju na terorističke napade, definiciju terorizma, medijsko portretiranje i uokvirivanje terorizma u masovnim medijima različitih država.²

Analizirani su samo članci koji se izravno bave napadom u Bruxelles jer su tih dana objavljeni i razni tekstovi u kojima se piše o terorizmu ali ne specifično o ovom napadu. Razmatra se medijski prikaz terorističkih napada koristeći teoriju uokvirivanja i postavljanja agende o kojima se raspravlja u prvom poglavlju. Prva teorija služi kako bi se odredile ključne teme unutar priče o napadu, vrijednosna orijentacija te glavni motivi novinskih tekstova dok druga obuhvaća pitanja eksponiranosti tekstova o navedenom napadu te trajanje priče, tj. analizira se koliko dana je tema bila na naslovnice tiskanih medija u Bosni i Hercegovini. U drugom poglavlju se piše o odnosu masovnih medija i terorizma te se pokušava ukratko predstaviti ključne probleme te simbioze jer su autori već pisali kako manipulacija i eksploatacija masovnih medija od strane terorista igra ključnu ulogu u propagandnom ratu te se predlagalo da se mediji samoreguliraju i suzdrže od senzacionalističkih priča kad je u pitanju terorizam.³

Treće poglavlje uključuje analizu sadržaja bosanskohercegovačkih medija u vrijeme terorističkog napada u Bruxellesu te je podijeljen na tri manje cjeline. Glavni ciljevi su otkriti tko je percipiran kao glavna žrtva napada, koji su ključni motivi novinskih članaka te koliko je događaj u Bruxellesu bio eksponiran u prva četiri dana nakon samog napada.

TEORIJSKI OKVIR

U ovom istraživanju se oslanjamo na dvije teorije masovnih medija, prva je teorija uokvirivanja a druga teorija postavljanja agende. „Cjelokupna znanost o ma-

2 Papacharissi, Zizi - Oliveira, Maria, „News Frames Terrorism: A Comparative Analysis of Frames Employed in Terrorism Coverage in U.S. and U.K. Newspapers“ *The International Journal of Press/ Politics*, god. 13, br. 52, 2008., str. 52.

3 Usp. Wilkinson, Paul, *The media and terrorism: Reassessment*, *Terrorism and political violence*, god. 9, br. 3, 1997., str. 51.

sovnim medijima se temelji na premisi da mediji imaju važan utjecaj na primatelje informacija⁴ dok je u srži teorije uokvirivanja uvjerenje da način medijske prezentacije određenog događaja utječe na percepciju recipijenta. Postoji velik broj definicija uokvirivanja. Neki autori smatraju da ga je najlakše objasniti kao principe selekcije, naglašavanja i prezentacije komponirane od malih teorija o tome što postoji, što se događa i što je važno⁵ dok se drugi referiraju na pojam okvira kao na interpretativne pakete u srži kojih su „središnje, organizirajuće ideje ili okviri koje služe za davanje smisla nizu relevantnih događaja, povezivanje u cjelinu i sugestije što je zapravo ključno pitanje“⁶.

Okviri aktiviraju znanje i stimuliraju pohranjene kulturne i moralne vrijednosti stvarajući pritom kontekst za interpretiranje vijesti,⁷ oni su središnje organizirajuće ideje za novinski sadržaj koji ga uz pomoć selekcije, naglašavanja, ekskluzije i elaboracije opskrbljuje i upotpunjuje kontekstom i sugerira što je zapravo glavna tema.⁸ Drugim riječima, vijest može selektirati određeni aspekt priče, naglasiti ga kako bi čitatelja uvjerio da je upravo taj dio priče najvažniji, zatim neki drugi aspekt isključiti i na kraju elaborirati priču i sve skupa staviti u određeni kontekst. Na primjer, u izvještavanju o terorističkom napadu u Bruxellesu novinar se može najviše posvetiti ideologiji terorista, naglasiti problem islamizma, isključiti izjave umjerenih muslimanskih klerika i elaborirati kako prijeti sve veća opasnost od radikalnog islama. S druge strane, može se kao najvažniji moment uzeti pitanje međunarodne sigurnosti, naglasiti propuste policijskih, vojnih i obavještajnih snaga Belgije, zanemariti problem radikalizacije muslimanskih stanovnika Belgije i na koncu zaključiti da je najveći problem nedovoljna povezanost država EU i prizivati jaču integraciju europskih država. Zaključno, ključni moment u shvaćanju uokvirivanja je kontekst koji pomaže čitateljima ili gledateljima da lakše interpretiraju vijesti koje dolaze do njih.

Naravno, uokvirivanje sa sobom nosi i vrijednosne sudove, koliko god suptilni bili. Čak se ne moraju koristiti riječi kako bi se neki događaj ili političar kao osoba stavio u negativan kontekst. Odličan primjer je odabir slika političara nakon referenduma u Velikoj Britaniji o ostanku ili izlasku iz EU. Nakon što je na referendumu o izlasku Velike Britanije iz Europske unije pobijedila opcija izlaska (popularno nazivano *Brexit*), u većini medija je bila objavljena slika glavnog protivnika EU Nigela Faragea u kojoj on širom otvorenih usta, neprirodne ekspresije lica podsjeća na glavnog zlikovca iz filmova o Jamesu Bondu dok su u drugim slikama dominirala dostojanstvena, ili u najgorem slučaju, zabrinuta lica ostalih europskih političara poput Angele Merkel ili Davida Camerona. Stvaranjem tog kontrasta dobar/loš pokušava se, makar samo u slikom, odrediti kontekst koji bi pomogao čitatelju odabrati stranu poželjniju tom mediju i ta-

4 McQuail, Dennis, *Mass communication theory: An introduction* (treće izdanje), Thousand Oaks, CA, Sage, 1994., str. 327.

5 Gitlin, Todd, *The whole world is watching: Mass media in the making and unmaking of the new left*, Berkeley, University of California Press, 1980., str. 6.

6 Gamson, William - Modigliani, Andre, „Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach“, *American Journal of Sociology*, sv. 95, br. 1, 1989., str. 3

7 Usp. Cappella, Joseph, N. - Jamieson, Kathleen H., *Spiral of cynicism: The press and the public good*, New York, Oxford University Press, 1997., str. 47.

8 Usp. Ghanem, S. - McCombs, M. - Chernov, G., „Agenda Setting and Framing“ u Eadie, William (ur.), *21st Century Communication: A Reference Handbook*, Thousand Oaks, CA, Sage, 2009., str. 519. prema Tankard, J. - Hendrickson, L. - Silberman, J. - Bliss, K, Ghanem, S., „Media Frames“, Paper presented to AEJMC, Boston

kva taktika masovnih medija uopće nije rijetka pojava već se može uočiti i na primjeru hrvatskih i bosanskohercegovačkih političara i ostalih javno eksponiranih osoba.

Osim uokvirivanja, postoji i teorija postavljanja agende, dvije teorije su u korelaciji ali se bave različitim aspektima medijske slike. McCombs i Shaw dokazali su 1972. godine u slavnoj studiji „Chapel Hill Study“ tezu da mediji nameću javnu agendu, to jest da ono što mediji smatraju važnim, također smatra i javnost.⁹ Najvažnija premisa teorije postavljanja agende je da „istaknutost elemenata u vijestima utječe na istaknutost tih elemenata u javnosti“¹⁰ dok mediji pažnju ljudi usmjeravaju na relativno mali broj tema koje se zatim bore za medijski prostor. Slavna rečenica Bernarda Cohena dobro opisuje bit postavljanja agende: „Novine možda nisu toliko uspješne kad govore ljudima što da misle ali su nevjerovatno uspješne u upućivanju svojih čitatelja o čemu da misle.“¹¹ Primijenjeno na temu ovog rada, novine nemaju dovoljnu snagu uvjeriti čitatelja da se vrijednosno opredijeli za ili protiv određene protuterorističke politike ali ga mogu uputiti da o tom razmišlja ako je ta tema stalno na naslovnici novina. Zaključno, pomoću teorije uokvirivanja provjeravamo u kakav je kontekst smještena priča o terorističkom napadu, je li naglasak na sigurnosnim ili ideološkim pitanjima itd. Teorija postavljanja agende nam služi kako bismo odredili vidljivost priča o napadu, koliko je članaka najavljeno na naslovnici, koliko je eksponirana ta tema bila i koliko vremena je ukupno trajala cijela priča. Na taj način dobivamo medijsku sliku nesretnog događaja u bosanskohercegovačkim tiskanim medijima.

SIMBIOZA MASOVNIH MEDIJA I TERORIZMA

Terorizam ima mnogo definicija čiju vrijednost sputava činjenica da je sam pojam pejorativne naravi. Terorizam se može definirati kao namjerno i sustavno ubijanje, ozljeđivanje i ugrožavanje civila kako bi se u njih utjerao strah zbog određene političke svrhe i cilja.¹² Norris, Kern i Just terorizam shvaćaju kao „sustavnu upotrebu taktike zastrašivanja i nasilja prema civilima kako bi se postigli politički ciljevi“.¹³ Tema terorizma kao fenomena jest stara ali je posebno došla u središte pažnje nakon terorističkog napada na tornjeve u New Yorku 11. rujna 2001.¹⁴ Terorizam uznemirava ljude i to čini namjerno. Poslije 11. rujna svijet se našao u naizgled trajnom stanju uzbune bez kraja, u „ratu protiv terorizma“ čije su posljedice podjednako nedokučive kao i sam terorizam. Prije 11. rujna, većina autora koja je pisala o terorizmu priznavala je da je fizička opasnost koju predstavlja terorizam minijaturna u usporedbi sa svakodnevnim opasnostima.¹⁵ Poslije napada u New Yorku, ta se percepcija promijenila i terorizam

9 McCombs, Maxwell - Shaw, Donald, „The Agenda - Setting function of mass media“, *The Public Opinion Quarterly*, sv. 36, br. 2, 1972., str. 177.

10 Carroll, Craig, E. - McCombs, Maxwell, „Agenda-setting effects of business news on the public's Images and opinions about major corporations“, *Corporate Reputation Review*, sv. 6, br. 1, 2003., str. 36.

11 Cohen, Bernard, *The press and foreign policy*, Princeton, Princeton University Press, 1963., str. 13.

12 Usp. Harmon, Christopher, *Terorizam danas*, Zagreb, Golden marketing, 2002., str. 18-20.

13 Norris, Pippa - Montague, Kern - Just, Marion, *Framing Terrorism: The News Media, the Government, and the Public*, Psychology Press, 2003., str. 3.

14 Događaj je generirao velik broj knjiga o fenomenu terorizma a pogotovo onog sa islamskim predznakom, za detaljniji pregled vidi Esposito, John L., *Unholy war: terror in the name of Islam*, Oxford, Oxford University Press, 2002.; Gunaratna, Rohan, *Inside Al Qaeda: global network of terror*, New York, Columbia University Press, 2002.; Kushner, Harvey, *Encyclopedia of Terror*, Newbury Park, CA, Sage, 2002.; Talbott, Strobe - Chanda, Nayan (ur.), *The Age of Terror: America and the World after September 11*. New York, Basic Books, 2002.

15 Townshend, Charles, *Terorizam: Kratak uvod*, Sarajevo, TKD Šahinpašić, 2003., str. 2-3.

je dobio pažnju i prioritet na listi opasnosti i u tom je velika važnost spomenutog napada. U ovom radu nemamo prostora opširno pisati i objašnjavati korijene, tipologiju i razne uzroke i posljedice terorizma, već ćemo se prvenstveno fokusirati na odnos masovnih medija i terorizma.¹⁶

Iako je i u prošlom stoljeću bilo mnogo terorističkih napada koji su popraćeni intenzivnim medijskim izvještavanjem, ipak je prekretnica u odnosu medija i terorizma bio već spomenuti napad na tornjeve u New Yorku kojeg su popratile gotove sve medijske organizacije sa tisućama priča o ljudskim sudbinama, šoku žrtava i njihovih bližnjih, ali i o uzrocima napada, mogućim posljedicama i eventualnoj odgovornosti političkih aktera u SAD-u i svijetu. Naravno, slučaj tornjeva nije usamljen u komunikacijskim znanostima. Sličan slučaj u drugoj oblasti se dogodio nakon pucnjave u školi Columbine. Analiza Glenna Muscherta o pucnjavi u školi Columbine sugestira da je medijska pažnja inicijalno bila usmjerena na sam događaj da bi se s vremenom medijski okvir promijenio i fokusirao na reakcije diljem SAD-a o istom događaju. Medijski izvještaji su pokrivali razne varijacije teme: kako škole u predgrađu više nisu sigurne, značenje zločina u Columbineu za nacionalnu kulturu, uspješnost institucija u prevenciji zločina itd.¹⁷

S druge strane, Regina Lawrence je 2001. godine istražila izvor okvira za reportaže o masakru u srednjoj školi Columbine, argumentirajući da je dramatična priroda događaja dovela do visoke razine medijskog praćenja. Pošto je slučaj Columbine bio šokantan, postao je definirajući događaj i to na dva načina. Prvo, novinari se nisu mogli referirati i tražiti uzoru u izvještavanju o sličnim slučajevima jer ih nije bilo pa su posljedično bili prisiljeni upotrijebiti originalne okvire za izvještavanje o pucnjavi. Drugo, unatoč tome što je pucnjava u Columbineu specifičan i zaseban slučaj, postao je simbol problema pucnjave u srednjim školama, a u manjoj mjeri i simbol maloljetničke delinkvencije u cjelini¹⁸. Slično kako je napad na tornjeve postavio pravila za medijsko izvještavanje o terorizmu, tako je pucnjava o Columbineu postavila pravila za ubilačke pohode američke mladeži.

Jedno važno pitanje povezano s napadom na tornjeve jest uloga i efekti izvještavanja masovnih medija o terorističkim napadima. Medijski prikaz terorizma - bio on uništenje tornjeva, bombaški napad u Iraku i Siriji, napadi na podzemnu željeznicu u Londonu - postavlja važna pitanja o razini novinarskih standarda balansa, istine i objektivnosti koji se mogu postići kad se izvještava o ekstremnim političkim konfliktima. Cjelokupna debata se fokusira na dva pitanja. Prvo, pogoduje li medijska pažnja terorističkim grupacijama na način da im osigurava kredibilnost i legitimitet a s tim nenamjerno ohrabruje daljnje incidente. Tu se postavlja famozna dilema „teroristi za jedne, borci za slobodu za druge“. S druge strane spektra je pitanje o pretjeranoj oslo-

16 Literatura o odnosu masovnih medija i terorizma je također jako opširna, za bolji uvid u problematiku vidi Alali Odasuo - Kelvin Eke, Kenoye (ur.), *Media Coverage of Terrorism: Methods of Diffusion*, Thousand Oaks, CA, Sage, 1991.; Alexander, Yonah - Picard, Robert, *In the Camera's Eye: News coverage of Terrorist Events*, Washington, Brasseys, 1991.; Weimann, Gabrielle - Winn, Conrad, *The Theater of Terror: The Mass Media and International Terrorism*, New York, Longman Publishing/Addison - Wesley, 1994.; Picard, Robert G., *Media Portrayals of Terrorism: Functions and Meaning of News Coverage*, Iowa, Iowa State University Press, 1993.; Livingstone, Steven, *The Terrorism Spectacle*, Boulder, Westview Press, 1994.; Nacos, Brigitte, *Mass-Mediated Terrorism*, Lanham, Rowman i Littlefield, 2002.

17 Muschert, Glenn, W., „Frame- changing in the media coverage of a school shooting: The rise of Columbine as a national concern“, *The Social Science Journal*, god. 46, br. 1, 2009., str. 169.

18 Lawrence, Regina G., „Defining events: Problem definition in the media arena“ u Hart, Roderick P - Sparrow, Bartholomew H. (ur.), *Politics, discourse, and American society: New agendas*, Lanham, MD, Rowman i Littlefield, 2001., str. 92.

njenosti na interpretaciju vladinih dužnosnika i općenito političara kojim se podiže razina podrške političkim elitama i sigurnosnim politikama koje oni žele ustanoviti. Na primjer, nakon događaja 11. rujna je pokrenut rat u Afganistanu, formirala se fraza „osovine zla“ i državni terorizam koji je optuživao i stavio u isti koš države poput Iraka, Irana i Sjeverne Koreje. Naravno, taj događaj je i doveo protuterorizam na vrh prioriteta za administraciju Georgea Busha uz povećane troškove za policiju, vatrogasne i medicinske službe i naravno kreiranje odjela za domovinsku sigurnost (Department od Homeland Security).¹⁹ Zanimljivo je da se nakon napada preko medija pokušalo objasniti širi povijesni kontekst, procijeniti prijetnju od terorizma i pretpostaviti mogući odgovor vlasti u SAD-u ali i u svijetu općenito. U tom procesu su inicijalne reportaže dotaknule gotovo sve važne protuterorističke taktike koje će administracija Georgea Busha uz podršku kongresa i uvesti sljedećih tjedana, mjeseci i godina. Postojalo je suglasje da je SAD sada u ratu, spominjala se potreba osвете protiv talibana, Afganistana dok se usput i povezao Irak pod Saddamom Husseinom sa Bin Ladenom i napadima na tornjeve. Osim toga, velik naglasak se stavljao na veću važnost sigurnosti od građanskih sloboda i naravno, reportaže su završavale sa patriotskim usklikima, pozivima na nacionalno jedinstvo i izjavama pune potpore predsjedniku Bushu dok su ekrani bili puni šokantnih snimki srušenih tornjeva i referenci na Pearl Harbor što je upućivalo da je SAD definitivno u ratu.²⁰ To potvrđuje tezu kako medijski okviri mogu prepoznati najvažnije značajke događaja i također utjecati na javno mnijenje.

Treba napomenuti da nisu sve terorističke organizacije usmjerene prvenstveno na zadobivanje medijske pažnje iako većina znanstvenika na taj način promatra terorizam. Na primjer, otmice političara u Kolumbiji ili Čečeniji nisu osmišljene da bi privukle pažnju svjetskih medija. Stoga ovaj rad ne pokušava argumentirati da su masovni mediji esencijalni za terorizam ali mnogi ciljevi terorističkih organizacija ovise o tome kako su događaji prenijeti javnosti, uokvireni pa time masovni mediji postaju neka vrsta bojišnice. Teroristi iniciraju spektakl političkog nasilja a mediji su važni kao prenositelj osjećaja straha prema javnosti.

Ipak treba uzeti u obzir nekoliko faktora koji determiniraju odnos masovnih medija i terorizma. Prvo je činjenica da većina terorističkih napada dobiva malu ili nikakvu medijsku pozornost, što navodi na zaključak da terorističke grupe variraju u sposobnosti dizajniranja napada koji će privući široku medijsku pažnju. Drugo, postoje pritužbe da mediji pretjerano pišu o napadu kad se dogodi pa se događa da se najmanje širi strah od terorizma u državama bez medijskih sloboda jer vlasti jednostavno zabrane pisati o toj temi. Treće, struktura masovnih medija utječe na odnos prema terorizmu. Kako je medijsko tržište postalo decentralizirano, medijske kuće se trude održati čitanost i gledanost posvećujući više pažnje terorističkim napadima koji su krvaviji a time terorističke organizacije dobivaju više medijske pažnje kako bi prenijeli svoju poruku i utjecali na svoje buduće pristaše. Ovaj aspekt ponajviše ukazuje na simbiozu medija i terorizma, mediji trebaju senzacionalne vijesti kako bi održali tiražu a teroristi trebaju medije kako bi prenijeli svoje poruke.²¹

19 Norris, P. - Kern, M. - Just M., *nav. djelo*, str. 1.

20 Usp. Nacos, Brigitte - Bloch-Elkon, Yaeli - Shapiro, Robert, *Selling Fear: Counterterrorism, the Media, and Public Opinion*, Chicago - London, University of Chicago Press, 2011., str. 2

21 Usp. Walsh, James, „Media Attention to Terrorist Attacks: Causes and Consequences“, *Institute for Homeland Security Solutions*, 2010., str. 2.

ANALIZA SADRŽAJA MEDIJA U BiH: SLUČAJ NAPADA U BRUXELESU

Rad se bavi medijskom reprezentacijom terorističkog napada u Bruxellesu iz perspektive bosanskohercegovačkih dnevnih novina. Osim uobičajenih tehnika poput analize, sinteze, indukcije i dedukcije iz relevantne literature o medijskim teorijama i simbiozi masovnih medija i terorizma, za istraživački dio rada se koristila metoda analize novinskoga sadržaja. Analiza sadržaja je rastuća tehnika istraživanja koja je doživjela veliku ekspanziju, što se može objasniti „napretkom tehnologije koja čini organizirano proučavanje poruka bržom i lakšom.“²² Može ju se definirati kao „bilo koju tehniku koja donosi zaključke na temelju objektivnog i sustavnog identificiranja specifičnih karakteristika unutar poruka“²³ ili pak kao „istraživačku tehniku za objektivnu, sustavnu i kvantitativnu deskripciju vidljivog sadržaja komunikacije.“²⁴ U radu se koristi kvantitativna i kvalitativna metoda jer Shoemaker i Reese zaključuju da „reduciranje velike količine teksta na kvantitativne podatke ne omogućuje potpuni uvid u značenje i kontekst sadržaja“²⁵ iako pojedini autori smatraju da je analiza sadržaja prvenstveno kvantitativna metoda.

RTV sustav Bosne i Hercegovine čine tri servisa - jedan se emitira na srpskom a druga dva na jezicima kojima govore voditelji i gosti. Istraživanja pokazuju da je hrvatski jezik zapostavljen pa zbog tog Hrvati u BiH manje prate te televizijske programe. Radijski programi na hrvatskom jeziku se emitiraju na lokalnim područjima a samo vjerska Radiopostaja Mir Međugorje emitira program na hrvatskom jeziku na širem području Bosne i Hercegovine. Zbog preglednosti i mogućnosti preciznijeg određivanja dnevnih medijskih tema uzoraka, istraživanje se obavilo na dnevnim novinama koje izlaze u jednom od triju medijskih sustava u Bosni i Hercegovini.²⁶ Za potrebe ovog rada su analizirana izdanja *Večernjeg lista*, *Dnevnog avaza* i *Nezavisnih novina* u razdoblju između 23. do 26. ožujka 2016. godine. Odabrane su navedene tri tiskovine jer najbolje oslikavaju medijski i javni prostor u Bosni i Hercegovini.

Istraživanje je podijeljeno u tri manje cjeline pod nazivom: *struktura*, *tema i okvir*, i *akteri*. Struktura se odnosi na broj objavljenih članaka, informaciju u kojim novinama je objavljen pojedini članak, kojim danom i u kojem formatu. Također se u tom dijelu utvrđuje je li članak najavljen na naslovnici što je bitno pitanje u sklopu teorije o postavljanju agende. Druga cjelina se bavi temom i okvirom članaka i obuhvaća pitanja povezana sa značajem EU: je li EU dominantna tema članka, na čemu je najveći naglasak članka te kako se opisuje teroristički napad i koje je pitanje postavljeno kao najvažnije u novinskim člancima. Na kraju se promatra okvir u koji je smještena priča o napadu. Tu se utvrđuje dominantna me-

22 Neuendorf, Kimberly, *The Content Analysis Guidebook*, Thousand Oaks, CA, Sage, 2002., str. 1.

23 Holsti, Ole, *Content Analysis for the Social sciences and Humanities*, Reading, Addison-Wesley, 1969., str. 14.

24 Berelson, Bernard, *Content analysis in communication research*, New York, Hafner, 1952., str. 18.

25 Shoemaker, Pamela – Reese, Stephen, *Mediating the message: theories of influences on mass media content*, New York, Longman, 1996., str. 32.

26 Tomić, Zoran, Musa, Ilija, Primorac, Marijan, „Podijeljeni medijski sustavi (Analiza mainstream medija u Bosni i Hercegovini)“ u *Identitetska i Kulturna Raznolikost BiH*, Šarac, Ivica (ur.), sv. 1, Mostar, 2015., str. 281.

tafora upotrijebljena za napad, to jest kako je napad okarakteriziran te s čim se može usporediti. Odgovara se na pitanje povezanosti ovog napada s onim u Parizu. Cilj je odgovoriti na važna pitanja poput: je li se puno pisalo o terorističkom napadu u Bruxellesu i koliko je ta tema bila istaknuta? Povezuje li se ovaj napad s napadom na uredništvo časopisa *Charlie Hebdo*? Kako je cjelokupni tragični događaj uokviren i koje su se metafore koristile u bosanskohercegovačkim dnevnim novinama? Treća cjelina se bavi akterima novinskih priča, nameće li se EU kroz tekst kao direktna žrtva napada, spominje li se ISIL kao glavni krivac ili pak ime-na osumnjičenih za napad.

Struktura

Ukupno je identificirano 66 novinskih članaka koji su se bavili terorističkim napadom na Bruxelles. Najveći broj članaka o napadu, 51,51% od ukupnog broja, objavljen je u *Dnevnom avazu*, zatim u *Večernjem listu* (34,85%) te najmanje u *Nezavisnim novinama* (13,64%). Zanimljiv podatak se odnosi na broj članaka po određenom datumu, čak 37 članaka (56,06%) povezanih s napadom je objavljeno u srijedu, dan nakon događaja kad je samo *Dnevni avaz* objavio 28 priloga na tu temu. Iako su većinom bili u formi kratkih vijesti, ipak demonstrira razinu medijskog praćenja ovog događaja, pogotovo ako se usporedi sa pet članaka objavljenih u subotu 26. ožujka, što je bio zadnji dan praćenja dnevnih novina kad je već zastupljenost ove teme značajno pala.

Što se tiče formata članaka, najzastupljeniji su izvještaji sa 16 (24,24%), kratke vijesti sa 15 (22,73%) a zatim slijede komentari sa 14 (21,21%) što govori da su kolumnisti posvetili relativno puno pažnje događaju. Ostali zastupljeni formati su bili reportaže i analize sa po sedam članaka (10,60%). Pošto su reportaže, analize i komentari ipak opsežniji i temeljitiji formati, ne čudi da čak 39% članaka zauzima više od ½ stranice s tim da se 14 članaka (21,21%) proteže na više od jedne stranice. Treba spomenuti i razlike u tiskovinama po ovom pitanju. Naime, *Večernji list* je objavio 10 članaka većih od jedne stranice, što znači da je 43,48% njihovih članaka o napadu bilo jako opsežno dok su u *Nezavisnim novinama* objavljena tri članka, a u *Dnevnom avazu* samo jedan koji se protezao na više od jedne stranice. Od 66 članaka, njih 25 (37,88%) najavljeno je na naslovnoj stranici, što je velik broj no ne prikazuje pravu sliku medijskog izvještavanja u tom trenutku. Dan nakon terorističkog napada, sve tri tiskovine su na naslovnici imale isključivo vijest o terorizmu u srcu Europe. Naslovnicu *Nezavisnih novina* je prekrilo bombastični naslov „Teroristi raznijeli srce Evrope“, *Večernjeg lista* objava „Napadnuta Europa“ dok je u *Dnevnom avazu* pisalo „ISIL napao srce Evrope“. Vijest o terorističkom napadu je u sve tri tiskovine zauzimala više od 80% naslovnice.

Već sutradan se prioriteta mijenjaju pa u *Nezavisnim novinama* naslov „Brisel mogao biti još krvaviji“ zauzima oko 25% naslovnice, u *Dnevnom avazu* „Izbjegao sam masakr u Briselu u posljednji tren“ manje od 10%, dok u *Večernjem listu*

najava članka o terorističkom napadu zauzima oko 30% naslovnice. U petak, 25. ožujka, *Dnevni avaz* ne objavljuje na naslovnici članak o terorizmu, dok u *Večernjem listu* i *Nezavisnim novinama* naslovi zauzimaju manje od 10% naslovne strane. U sve tri tiskovine najveći prostor 25. ožujka na naslovnici zauzima presuda Radovanu Karadžiću za ratne zločine i taj slučaj odlično oslikava medijsko praćenje raznih događaja i tim se fenomen bavi teorija postavljanja agende. Rječnikom političkih znanosti, agenda je opći skup političkih kontroverzi koje se smatraju dovoljno važnima da zaslužuju pozornost javnosti²⁷ i nije ništa neobično da se jedna tema potpuno zanemari kako bi druga dobila medijski prostor. Uzmimo za primjer odnos američkih medija prema terorizmu. Naime, 11. srpnja 2006. se dogodio bombaški napad na željeznici u Indiji, ubijeno je više od 200 ljudi, ozlijeđeno preko 700. Priča je bila glavna vijest u SAD-u točno jedan dan - a čak i tada je *New York Times* objavio tri članka a *Washington Post* samo dva pa se postavilo pitanje o razlozima tako slabe pokrivenosti ovakvog događaja. Razlozi su jednostavni, u SAD-u su tada bile važne dvije priče, prva je bila da se dio tunela u Bostonu srušio, a druga se odnosi na dva dramatična umorstva koja su dobivala epilog u sudnicama, jedan slučaj je uključivao seksualnog prijestupnika a u drugom je optuženi bio u rodu sa senatorom Edwardom Kennedym. U sferi vanjske politike pozornost se fokusirala na nenajavljeno putovanje ministra obrane Donalda Rumsfelda u Irak i susret njemačke kancelarke Angele Merkle i predsjednika Georgea Busha na putu na summit G8 u Rusiju. No, glavni razlog je taj što je sutradan, 12. srpnja, počeo rat između Hezbollaha i Izraela. Bombaški napad u Indiji je bio ogromna vijest, slike sa mjesta događaja su bile eksplicitne i šokantne no medijima u SAD-u je bliskiji Izrael od Indije i samim tim se više zanimaju za događaje povezane s njima bliskom državom.²⁸ Na taj način se može objasniti i nestanak vijesti o terorističkom napadu u Bruxellesu sa naslovnica bosanskohercegovačkih dnevnih tiskovina, jednostavno je u tom trenutku vijest o kraju suđenja Radovanu Karadžiću bila privlačnija priča.

Tema i okvir

Druga cjelina se bavi analizom ključnih tema u novinskim tekstovima. Ključno pitanje je pozicija Europske unije u izvještavanju o napadima, to jest percipira li se napad na Bruxelles kao napad na EU. Analizom se otkrilo da je u najvećem postotku članaka naglasak na sigurnosti Europe, u 21 članku (31,82%) je to dominantan motiv. Na primjer, članak „Strogo kontrolirani gradovi“ *Večernjeg lista* govori o mogućnosti primjenjivanja izraelskog modela sigurnosti na EU kako bi se Europa bolje zaštitila ili pak članak u kojem vojno-politički analitičar Igor Tabak za *Dnevni avaz* komentira kako su „dosadašnje reakcije vlasti u Belgiju pokazivale da njihov sigurnosni sustav na same naznake prijetnje reagira kruto

27 Cobb, Roger W. - Elder, Charles D., *Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda-Building*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1972., str. 14.

28 Usp. Moeller, Susan, *Packaging terrorism: Co-opting the news for politics and profit*, New Jersey, Wiley-Blackwell, 2008., str. 41.

i grubo²⁹. Drugi važan motiv je interpretacija terorističkog akta kao napada na simbol EU na koji se fokusira 11 članaka (16,67%) poput onog iz *Dnevnog avaza* u kojem dekan Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u Sarajevu Nedžad Korajlić govori kako su „ovo vrlo značajne simboličke mete, koje se nalaze u srcu Evrope i gdje se očekuje najjači sigurnosni odgovor“³⁰. Još jedan istaknut motiv je nazvan „ideologija i ciljevi terorista“ On se može prepoznati u izjavi „Ovaj čin rođen je iz barbarizma i mržnje“ predsjednika Europskog parlamenta Martina Schulza koju je prenio *Dnevni avaz*, 23. ožujka i „Europu napadaju euroteroristi koji su u njoj i odgojeni“ iz *Večernjeg lista* dan nakon napada. Ova kategorija pokazuje kako su se iznosili vrijednosti sudovi o „drugoj“ strani u sukobu. Ostali manje eksponirani motivi su briga o civilnim žrtvama, izvještaji o potrazi za osumnjičenima, iskazivanje solidarnosti te motiv iskazivanja nužnosti suprotstavljanja terorizmu. Okvir odgovara na pitanje konteksta, kako je događaj predstavljen i koje su značajke naglašene a koje isključene iz tekstova. Smatram da se ovaj događaj treba promatrati u kontekstu dva prethodna napada u Parizu kako bi se bolje razumijevao medijski okvir u koji se terorizam, žrtve i institucije smještaju. Iako je u sva tri slučaja inicijator akcije bila islamistička teroristička organizacija, u dva slučaja ISIL dok je odgovornost za napad na novinare *Charlie Hebdo-a* preuzela Al Qaida, sami motivi terorista, medijski prikaz, pažnja i uokvirivanje medija su ipak supstancijalno različiti.

Prva razlika se odnosi na ciljane žrtve. Dok su ubojstva urednika *Charlie Hebdo-a* bili direktan čin osвете precizno usmjeren na točno identificiran skup osoba, druga dva su bila klasični čin terorizma u kojem su ubijeni civili poslužili kao poruka najvišim dužnosnicima (bilo Francuske ili EU) kao i ostatku njihovih građana. Druga razlika se tiče okvira u masovnim medijima i ta je razlika značajna za ovaj rad. Naime, istraživanje o uokvirivanju napada na *Charlie Hebdo* promatralo je koji su okviri i teme dominirali medijskim prostorom nakon napada. Dok su nakon napada u Bruxellesu dominirale teme sigurnosti Evrope te napadu na simbol Evrope, u slučaju *Charlie Hebdo-a* se radilo o potpuno drugim motivima. Primjerice, najznačajnije teme su bile: sloboda govora, teroristički akt te globalna solidarnost. Napad je interpretiran prvenstveno kao napad na slobodu govora, dok je fraza „Je suis Charlie“ postala globalno prepoznatljiva kao znak solidarnosti sa uredništvom i općenito francuskim narodom.³¹ U sklopu te teme se također pisalo o medijima kao integralnom dijelu demokracije i izražavao se strah zbog moguće cenzure i samocenzure časopisa nakon potresnog napada. Ovaj podatak pokazuje koliku ulogu igraju medijski okviri u interpretaciji priče.

Vrijedi spomenuti i da se istražilo koja se pitanja povezana za sam napad najviše istražuju. Očekivano se najviše u medijima analiziralo koje su posljedice napada, tim pitanjem se bave 34 članka (51,51%), što podrazumijeva komentare i analize o tome što za Europu znači ovaj napad i kako se mogu oduprijeti prije-

29 „Morat ćemo živjeti s terorizmom“, *Dnevni avaz*, 23. ožujka, 2016., str. 7.

30 „Brisel je kao srce EU izabran da se pošalje poruka cijeloj Evropi“, *Dnevni avaz*, 23. ožujka, 2016., str. 7.

31 McElhane, Lauren, „The Framing of the Charlie Hebdo Attack by U.S. and French Media Sources“, str. 4-8., dostupno na http://www.sshsanantonio.org/wp-content/uploads/2014/07/final_paper-important.pdf

tnjama u naredno vrijeme. Osim tog pitanja, zastupljeno je sa 13 članaka pitanje „zašto je napad izvršen“ koje se odnosi također na ciljeve i planove terorističkih organizacija, dok su ostale kategorije slabije zastupljene poput utjecaja na BiH koja je u prisutna u samo četiri članka. Primjer članak u kojem ministar sigurnosti Dragan Mektić govori kako je BiH već preživjela terorističke napade u Bugojnu, Rajlovcu, Zvorniku i Sarajevu te da je dogovorena koordinacija u slučaju terorističkih napada u BiH³²

Akteri

Ova cjelina bavi se pitanjem EU kao direktne žrtve terorističkog napada i pokazalo se da 59% članaka identificira EU kao najveću žrtvu. Napad se percipira kao udar na institucije i ideju ujedinjene Europe. Dan nakon napada objavljen je članak „Vrijednosti jače od mržnje“ u kojem se prenosi izjava iz kabineta Angele Merkel da su „europske vrijednosti mnogo jače od mržnje, nasilja i terorizma“³³ i to je dobar primjer isticanja Europe kao glavne žrtve. Također, kao primjer može poslužiti članak u kojem se raspravlja o tome kako se terorizam u Bruxellesu može odraziti na projekt EU gdje je središnja tema izbor EU - hoće li krenuti u dezintegraciju ili će odabrati put u jači i centraliziraniji politički savez.³⁴ Zanimljivo je da se u 59% članaka ne spominje ISIL kao glavni krivac, navode se termini poput „džihadisti“, „teroristi“, „ubojice“ no u tim se tekstovima ne spominje eksplicitno imenom ISIL dok se u samo 21,21% tekstova spominju imena osumnjičenika. Moguće je da je to praksa kako se ne bi glorificirali napadači i pridavala im se veća pažnja nego što je nužno. Takva taktika ide ruku pod rukom sa savjetom slavnog njemačkog filozofa Petera Sloterdijka da se prijetnje obrađuju na praktičnoj, dakle kriminološkoj razini. On je ustvrdio da društvo po svojoj završenoj medijizaciji nudi idealne vodove impulsa za teroristički stres. U intervjuu za *Cicero* je spomenuo kako je doznao za dogovor prešućivanja između novinara i policije. Više se nije izvješćivalo o samoubojstvima u podzemnoj željeznici, a tvrdi da je nakon toga uslijedilo smanjenje samoubojstava u podzemnim željeznicama za 80%. Na koncu se zapitao u čemu je vrijednost izvještaja ako svi mediji vijest o terorističkom napadu objavljuju *unisono* već nekoliko minuta nakon događaja, tvrdeći da se u stvarnosti upravo time provlači sustavni spoj između napada i medijskog aparata.³⁵ Ipak, ključno saznanje ove cjeline je identificiranje EU, njezinih institucija i ideja, kao žrtve terorističkog napada.

UMJESTO ZAKLJUČKA

U radu se obrađivala tema terorističkog napada u Bruxellesu iz perspektive bosanskohercegovačkih tiskanih medija. U zaključku ćemo rekapitulirati nekoliko važnih saznanja. Ukupno je identificirano 66 novinskih članaka koji su se

32 „Ne može se isključiti mogućnost napada u BiH“, *Dnevni avaz*, 23. ožujka, 2016., str. 6.

33 „Vrijednosti jače od mržnje“, *Dnevni avaz*, 23. ožujka, 2016., str. 7.

34 „Mogu li teroristi srušiti Evropu“, *Nezavisne novine*, 25. ožujka, 2016., str. 6.

35 Intervju Petera Sloterdijka za časopis *Cicero*, veljača, 2016.

bavili terorističkim napadom na Bruxelles, što potvrđuje opsežno praćenje terorističkog napada u bosanskohercegovačkim dnevnim tiskovinama. Ne samo da je bilo mnogo članaka o toj temi, već su dan nakon napada sve tri novine posvetile gotovo cijelu naslovnicu terorizmu i njegovim posljedicama. Zašto je terorizam dobio toliku medijsku pažnju? Jedan dio tog fenomena bih objasnio pretjeranom i donekle banalnom analogijom pomoću hollywoodskog filma „Nightcrawler“ redatelja Dana Gilroya (u Hrvatskoj preveden kao „Noćne kronike“). Film ima barem dvije scene koje na pesimistički način pojašnjavaju prirodu odnosa masovnih medija i zločina, a samim tim se može povezati i sa terorističkim napadima. U njemu Jake Gyllenhaal glumi Louisa Blooma, amaterskog snimatelja zločina u Los Angelesu sa ozbiljnim psihičkim problemima koji se, ne pretjerano suptilno, manifestiraju u ranoj fazi filma. Njegov kontakt u televizijskoj kući je šefica programa Nina Romina (glumi ju Rene Russo) koja mu objašnjava osnove posla i to je prva scena koja demonstrira glad za senzacionalizmom po bilo koju cijenu. Kako bi mu demonstrirala što zapravo žele od njega, ona kaže: „reportaža treba biti eksplicitna, najbolji i najjasniji način da ti objasnim duh onog što mi prikazujemo je da usporediš naše vijesti sa ženom koja vrišteći trči niz ulicu prerezanog vrata“. U daljnjem razvoju filmske radnje, zbog svoje beskrupuloznosti i bolesne ambicije, Louis s vremenom napreduje i dobiva solidnu plaću za svoje reportaže koje bivaju sve krvavije i eksplicitnije.

Zatim se dogodi druga scena kada, nakon desetak dobro snimljenih mjesta zločina, Louis snimi scene nakon ubojstva u siromašnoj četvrti Los Angelesa. Nakon što se susretne sa šeficom, ona mu u jednom trenutku frustracije kaže da njih zanimaju ubojstva u bogatim, sigurnim četvrtima Los Angelesa, a ne krvavi sukobi raznih bandi u Comptonu. Šefica rezonira na ovaj način: „otkrili smo da su naši gledatelji više zainteresirani za urbane zločine koji polako prelaze i u predgrađe. To znači da je najbolje ako žrtva ili žrtve, po mogućnosti financijski dobrostojeći i/ili bijelci, budu ozlijeđeni od strane siromašnih ili pripadnika manjina“. Objasnjeno se temelji na dva momenta. Prvo, poanta je da masovni mediji bolje prodaju krvave događaje pa stoga teroristički napadi dobivaju relativno velik medijski prostor. Drugo, masovnim medijima i čitateljstvo su uzbudljivije teme koje su bliže njima, ali i ako su napadi neočekivani. Nažalost, bombaški napad u Siriji i Iraku i nije neka novost dok udar terorista nekoliko stotina metara od sjedišta Europske komisije ipak jest šokantan i neočekivan.

Drugo saznanje se odnosi na trajanje vijesti. Naime, 37 članaka (56,06%) povezanih s napadom je objavljeno u srijedu, dan nakon događaja, što je ogromna količina u usporedbi sa pet članaka objavljenih u subotu, 26. ožujka, što je bio zadnji dan praćenja dnevnih novina kad je već zastupljenost ove teme značajno pala, što se može objasniti činjenicom da su naslovnice pripale vijestima o kraju suđenja Radovanu Karadžiću, a to je prepoznato kao privlačnija priča u tom trenutku. Treće, analizom se ustanovilo da je u najvećem postotku članaka naglasak na sigurnosti Europe, u 21 članku (31,82%) je to dominantan motiv što i ne čudi s obzirom na učestalost napada na Europu u zadnjih godinu i pol. Zaključno se

može reći da je napad u Bruxellesu zadobio veliku pažnju u bosanskohercegovačkim medijima, ali i da je ta pažnja relativno brzo splasnula zbog nekih drugih vijesti, što i nije neobična pojava u medijskom svijetu.

Literatura

1. Alali Odasuo - Kelvin Eke, Kenoye (ur.), *Media Coverage of Terrorism: Methods of Diffusion*, Thousand Oaks, CA, Sage, 1991.;
2. Alexander, Yonah - Picard, Robert, *IntheCamera's Eye: News coverage of Terrorist Events*, Washington, Brasseys, 1991.
3. Berelson, Bernard, *Content analysis in communication research*, New York, Hafner, 1952.
4. Cappella, Joseph, N. - Jamieson, Kathleen H., *Spiral of cynicism. The press and the public good*, New York, Oxford University Press, 1997.
5. Cobb, Roger W. - Elder, Charles D., *Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda-Building*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1972.
6. Esposito, John L., *Unholy war: terror in the name of Islam*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
7. Gamson, William - Modigliani, Andre, „Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach“, *American Journal of Sociology*, sv. 95, br. 1, 1989., str. 1-37.
8. Ghanem, S. - McCombs, M. - Chernov, G., „Agenda Setting and Framing“ u Eadie, William (ur.), *21st Century Communication: A Reference Handbook*, Thousand Oaks, Sage, 2009.
9. Gitlin, Todd, *The whole world is watching: Mass media in the making and unmaking of the new left*, Berkeley, University of California Press, 1980.
10. Gunaratna, Rohan, *Inside Al Qaeda: global network of terror*, New York, Columbia University Press, 2002.
11. Hart, Roderick P. - Sparrow, Bartholomew H. (ur.), *Politics, discourse, and American society: New agendas*, Lanham, MD, Rowman i Littlefield, 2001.
12. Holsti, Ole, *Content Analysis for the Social sciences and Humanities*, Reading, Addison- Wesley, 1969.
13. Kushner, Harvey, *Encyclopedia of Terror*, Newbury Park, CA, Sage, 2002.
14. Lawrence, Regina G., „Defining events: Problem definition in the media arena“ u Hart, Roderick P- Sparrow, Bartholomew H. (ur.), *Politics, discourse, and American society: New agendas*, Lanham, MD, Rowman i Littlefield, 2001., str. 91-110.
15. McCombs, Maxwell - Shaw, Donald, „The Agenda- Setting function of mass media“, *The Public Opinion Quarterly*, sv. 36, br. 2, 1972., str. 176-187.
16. McQuail, Dennis, *Mass communication theory: An introduction* (treće izdanje), Thousand Oaks, CA, Sage, 1994.
17. Moeller, Susan, *Packaging terrorism: Co-opting the news for politics and profit*, New Jersey, Wiley-Blackwell, 2008.
18. Muschert, Glenn, W., „Frame- changing in the media coverage of a school shooting: The rise of Columbine as a national concern“, *The Social Science Journal*, god. 46, br. 1, 2009., str. 164-170.
19. Nacos, Brigitte, *Mass - Mediated Terrorism*, Lanham, Rowman i Littlefield, 2002.
20. Nacos, Brigitte - Bloch- Elkon, Yaeli - Shapiro, Robert, *Selling Fear: Counter terrorism, the Media, and Public Opinion*, Chicago - London, University of Chicago Press, 2011.
21. Neuendorf, Kimberly, *The Content Analysis Guidebook*, Thousand Oaks, CA, Sage, 2002.
22. Norris, Pippa - Kern, Montague - Just, Marion, *Framing Terrorism: The News Media, the Government, and the Public*, Psychology Press, 2003.

23. Livingstone, Steven, *The Terrorism Spectacle*. Boulder, Westview Press, 1994.
24. Picard, Robert G., *Media Portrayals of Terrorism: Functions and Meaning of News Coverage*, Iowa, Iowa State University Press, 1993.
25. Pillar, Paul R. et al, *Covering Catastrophe: Broadcast Journalists Report September 11.*, New York, Bonus Books, 2002.
26. Papacharissi, Zizi - Oliveira, Maria, „News Frames Terrorism: A Comparative Analysis of Frames Employed in Terrorism Coverage in U.S. and U.K. Newspapers“ *The International Journal of Press/Politics*, god. 13, br. 52, 2008., str. 52-74.
27. Shoemaker, Pamela – Reese, Stephen, *Mediating the message: theories of influences on mass media content*, New York, Longman, 1996.
28. Talbot, Strobe - Chanda, Nayan (ur.), *The Age of Terror: America and the World after September 11*. New York, Basic Books, 2002.
29. Tomić, Zoran, Musa, Ilija, Primorac, Marijan, „Podijeljeni medijski sustavi (Analiza mainstream medija u Bosni i Hercegovini)“, *Identitetska i Kulturna Raznolikost BiH*, Šarac, Ivica (ur.), sv. 1, Mostar, 2015.
30. Townshend, Charles, *Terorizam: Kratak uvod*, Sarajevo, TKD Šahinpašić, 2003.
31. Walsh, James, „Media Attention to Terrorist Attacks: Causes and Consequences“, *Institute for Homeland Security Solutions*, 2010., str. 1-15.
32. Weimann Gabrielle - Winn, Conrad, *The Theater of Terror: The Mass Media and International Terrorism*, New York, Longman Publishing/ Addison-Wesley, 1994.
33. Wilkinson, Paul, „The media and terrorism: Reassessment“, *Terrorism and political violence*, god. 9, br. 3, 1997., str. 51-64.
34. McElhaney, Lauren, „The Framing of the Charlie Hebdo Attack by U.S. and French Media Sources“, str. 4-8., dostupno na http://www.sshsanantonio.org/wp-content/uploads/2014/07/final_paper-important.pdf